

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

YIL : 1994

SAYI : 3

KONYA

TEVHÎD-İ TEDRÎSÂT VE DİN EĞİTİMİ *

Yrd. Doç. Dr. Bünyamin Solmaz
S.Ü. İlahiyat Fakültesi
Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
Öğretim Üyesi
KONYA

"Tevhid-i Tedrisat ve Din Eğitimi" başlıklı bu makalemde, Tevhid-i Tedrisat'ı gerektiren sebepler, Tevhid-i Tedrisatın Din Eğitimi ve Öğretimi alanında getirdikleri ve Tevhîd-i Tedrisat'ın uygulanması konularını açıklayabilmeyi ümid ediyorum.

Tevhîd-i Tedrisat'ı gerektiren sebepleri ortaya koyabilmek için biraz gerilere gitmek, Osmanlı Devleti ve onun eğitim uygulamalarından bahsetmek gerekiyor.

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyıl sonlarına kadar, kendi yapısı içinde tutarlı bir eğitim sistemine sahipti. Batı dünyasında başlayan sosyal ve ilmi kıpırdanmalar, henüz Osmanlı Devletini etkilemekten uzaktı. Osmanlı Devleti muhteşem yapısını muhafaza ediyordu. O zamanın şartlarına göre bu yapıyı bir süre ayakta tutabilecek bir eğitim anlayışı vardı.

Osmanlı Devletinin eğitim sistemi devletin dışında kendiliğinden oluşmuştur. Devlet, vatandaşların eğitimi ile doğrudan doğruya ilgilenmemiştir. İnsanların eğitim ihtiyacı, kendi girişimleri ile karşılanmaya çalışılıyordu. Şehirlerde her mahallenin camisi, aynı zamanda bir çeşit ilkokul sayılırdı. Genellikle caminin imamı, o mahallenin çocuklarına okuma-yazma, aritmetik, Kur'an-ı Kerim'i okuma ve temel bazı dinî bilgileri öğretirdi. Bu öğretmen-imamın masraflarını mahalle halkı kendisi karşılardı. "Sıbyan Mektepleri" denilen bu okullardan mezun olanlar, isterlerse medreseye gidebilirlerdi. Eğitim-öğretim hiçbir kademede mecburi değildi.

Günümüz okul kademeleriyle karşılaştığımızda medreseler, ortaokul, lise ve üniversiteyi karşılardı. En alt kademeden başlanır ve uzun öğretim yıllarından

sonra, en üst kademe olan Fatih ve Süleymaniye medreselerine gelinirdi. Medreseler, devlet tarafından kurulmaz ve yönetilmezdi. Birer hayır kurumu olan özel kişilerce oluşturulmuş vakıflar tarafından kurulup yönetilirdi. Devletin, doğrudan doğruya kurup yönettiği "Enderun" dışında, eğitim işiyle uğraştığı XVIII. yüzyıl sonuna kadar görülmemiştir.

Devlet ve toplum hayatında birlik ve beraberliğin sağlanmasının yegâne vasıtası olan eğitim işinin ciddiyeti yeterince anlaşılammıştı. Mesela, en azından temel eğitim düzeyinde, bütün vatandaşların veya çocuklarının ortak bir programla yetiştirildiği zorunlu bir temel eğitim bile mevcut değildi. Eğitim tarihimizde mecburi ve parasız bir ilköğretim ancak 1913 yılında kanunlaşabilmiştir.

Devletin güçlü ve ileri olduğu dönemlerde yöneticiler, bu durumun verdiği güven sebebiyle, eğitimi bir devlet politikası olarak görmemiş olmalılar. Zaten maalesef insanların çoğu kez ancak herhangi bir problemle karşılaştıkları zaman yeni arayışlar içerisine girdikleri gibi, Osmanlı devlet yöneticileri de ancak devletteki gerileme ve çöküşün iyice farkına vardıldıktan sonra, eğitim işinin ciddiyetini anlayabilmişlerdir. Ki bu da ancak Tanzimat Döneminde olabilmıştır.

Halbuki batılı devletler, eğitimin mana ve önemini daha erken kavrayarak, ona öncelik vermişler ve eğitimi bir devlet politikası olarak görmüşlerdir. Bu da onlara, bilim ve teknolojiye üstünlük kazandırmıştır.

Eğitim işinin ciddiyetinin anlaşıldığı Tanzimat döneminde, eğitim alanında önemli adımlar atılmaya başlandı. İlkokul düzeyinde "Mekteb-i İbtidâiye"ler, ortaokul düzeyinde "Rüşdiye"ler, lise düzeyinde "İdâdiye ve Sultaniye"ler, yüksek öğretim düzeyinde de özellikle askerlik, tıp ve mülkiye alanında yeni öğretim kurumları açılmıştır. Fakat bunlar yapılırken, eski öğretim kurumlarına yani sıbyan mektepleri ve medreselere dokunulmuyor, onlar da faaliyetlerine devam ediyorlardı. Bir tarafta "eski"ler, öbür tarafta "yeni"ler yanyana ve karşı karşıya! Tabii bu durum pek çok emek ve harcamaların ziyan olmasına yol açıyordu. Çünkü devletin, en azından müslüman olan vatandaşları açısından, farklı iki tipte insan ortaya çıkıyordu. Bir tarafta eski eğitim-öğretim metod ve tekniklerinde ısrar eden ve bir türlü kendini yenileyemeyen ve bu yüzden devrin ihtiyaç duyduğu insan tipini yetiştiremeyen medreselerden yetişenler; öbür tarafta, yeni anlayışla açılan mektep, rüşdiye, idâdiye ve sultaniyelerden yetişenler. Ayrıca yeni okullarda okuyan öğrenciler bile, müsbet bilim öğretmenlerinden ayrı, din öğretmenlerinden ayrı bilgiler alınca çelişkiye düşmekte, sun'î olarak din ile bilimi karşı karşıya getiren bu durumda, öğrenci birinden birini tercih etmek durumu ile karşılaşmaktaydı. Bu da, devletin sadece müslüman vatandaşları bakımından, en azından dört farklı tipte insanın ortaya çıkması demekti.

Problemin bir de müslüman olmayan vatandaşlar boyutu vardır. Bilindiği gibi 1869 yılında bir Maarif-i Umumiye Nizamnamesi çıkarılmıştır. Öğretimle ilgili ye-

nilikleri hükme bağlayan bu nizamnameye göre, müslüman olsun müslüman olmasın bütün Osmanlı uyruklarının çocukları, ortak programlar uygulayan mekteb-i ibtidailere gideceklerdir. Aynı nizamnameye göre, ibtidai mekteplerin üzerinde, dört yıl öğretim süreli Rüşdiyeler, Rüşdiyelerin üzerinde öğrenim veren İdâdiye ve Sultaniyeler vardır. Rüşdiyelerde, "Mebadi-i Ulûm-ı Diniyye" isimli, her cemaatin kendi görevlilerince, dinlerine göre ayrı ayrı verilecek bir din dersi vardır. İdâdiye ve Sultaniyelerde ise din dersi bulunmayacaktır. (1)

Aslında, Osmanlı uyruklarını birleştirmeyi amaçlayan ve buna yönelik hükümler getirmiş olan Nizamname'nin, uygulamada istenen sonucu verecek şekilde işleyememiş olduğunu görüyoruz. Bunun çeşitli sebeplerinden biri ve en önemli olanı, getirdiği hükümlerle Osmanlı İmparatorluğunu adeta bir azınlıklar cenneti haline getiren 18 Şubat 1856 tarihli İslahat Fermanı'dır. Osmanlının, 1856 Paris Konferansı'na katılabilmesi ve oradaki yabancı delegasyonları tatmin etmek için yayınlanan bu Ferman'ın, konumuz açısından getirdiği en mühim değişiklik, özel azınlık okullarının açılmasına izin vermesidir. Osmanlı cemaatleri, teftiş hakkı devletinin olmak üzere, istedikleri özellikte okul açmaya ve geliştirmeye izinli oluyorlardı. (2)

Cemaatlerin okul açmasının yararları yanında, zararları da olmuştur. Çünkü böylece, cemaatleri kaynaştırmayı amaçlayan devlet okullarının etkisi azalıyordu. Çünkü cemaatler, bu okullarda, kendi dillerini, dinlerini ve kültürlerini, özellikle de kendi din görevlilerinin yönetiminde veriyorlardı. Geri kalanlar, devlete sahip çıkmak durumundaki Müslüman Türkler oluyordu. İşin ilgi çekici yanı, Müslüman Türklerden pek çoğu da çocukları için yabancı okulları tercih ediyorlardı. Çünkü bu okullarda yabancı diller okutuluyor ve pratiğe önem veriliyordu. (3)

Devlet okulları, din öğretiminin dışında tutulmakla, bundan sadece müslümanların öğretimi zarar görüyordu. Bu durum daha sonra Mutlakiyet Döneminde, padişah fermanıyla her seviyeden okula din öğrenimi verecek derslerin eklenmesiyle telafi edilmek istenmişse de, azınlıkların kendi din ve kültürlerini geliştirmek amacıyla açtıkları okullar, varlıklarını çoğalarak sürdürmeye devam ediyorlardı.

Şubat 1919'da Paris gazetesine verdiği demeçlerde Yunanistan Başbakanı Venizelos, yalnızca Aydın ve Bursa illerinde 652 Rum okulu ve 91.548 öğrenci bulunduğunu iddia eder. Bu rakamlar kuşkusuz, Avrupa kamuoyunu Anadolu'daki Yunan kültür ve etkisinin önemine inandırma amacıyla abartılmış rakamlardır. Fakat, şu da bir gerçektir ki, o yıllarda Anadolu'da çok sayıda Rum ve diğer azınlıklara ait okul ve öğretmenleri bulunuyordu. (4)

Rum okulları, çevrelerini Rumlaştırma, Yunan işgalini kolaylaştırma, Trabzon ve çevresinde bir Pontus Rum devleti kurulması amaçlarını güdüyorlar ve öğretmenleri bu yolda büyük çaba harcıyorlardı. Bu öğretmenler, Rum din adamlarıyla el ele çalışıyorlardı. (5)

Rum okulları yanında Ermeni, Yahudi, Katolik, Protestan, Amerikan, Fransız, İtalyan ve diğer yabancı okullar ve öğretmenleri, bu dönemde memleketimizin yabancılar tarafından işgalini kolaylaştırıcı faaliyetlerde bulunuyorlar, İstiklâl mücadelemize açıkça engel olucu tarzda zararlı faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Özellikle Merzifon'daki Amerikan Koleji zikre değer. Bu okulun Türkçe öğretmeni Zeki Bey, okulun haince faaliyetlerini hükümete bildirdiği için, öğretmenler ve öğrencileri tarafından haince şehid ediliyordu. (6)

İşte, Atatürk'ün önderliğinde İstiklâl Savaşımızdan zaferle çıkıp yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduğu zaman, memleketimizdeki eğitimin ve eğitim kurumlarının durumu böyleydi. Bir tarafta Şer'iyye ve Evkaf Vekaletine bağlı, uzun bir geçmişi olan, fakat kendini eğitim programları ve öğretim metodları bakımından asrın ihtiyaçları doğrultusunda bir türlü yenileyemeyen Sıbyan mektepleri ve medreseler; öbür tarafta Maarif Vekaletine bağlı, Tanzimattan beri açılmaya devam edilen Mekteb-i İbtidai'ler, Rüşdiye, İdâdiye, Sultaniye ve diğer meslek okulları; diğer tarafta ise, Islahat Fermanı'nın getirdiği hükümlere dayanarak Rum, Ermeni, Yahudi, Katolik, Protestan ve benzeri azınlıklar tarafından açılan ve kendi dil, din ve kültürlerine göre insan yetiştirdikleri, 1913-1914 öğretim yılında sayıları sadece ilkokul düzeyinde 2596'ya ulaşan (7) azınlık okulları!

Bu durumda genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti dahilinde, eğitim alanında, sadece ikilikten, iki başlılıktan, daha açık söylemek gerekirse, yalnızca bir mektep-medrese zıtlığından söz edilemez. Duruma, kelimenin tam anlamıyla, "tevhid" in yani birliğin zıddı olan kesret, çokluk, çok başlılık demek daha uygun olur kanaatindeyim. Bu yüzden, öğretimin birleştirilmesi demek olan Tevhid-i Tedrisat'ı yalnızca medreselere karşı gerçekleştirilmiş bir düzenleme veya medreselerin kaldırılması olarak değerlendirmek yanlış olduğu gibi; yine Tevhid-i Tedrisat'ı, din öğretimine taraftar olanlar gibi, dinin ve din öğretiminin aleyhinde bulunan çevrelerce de çoğu kez iddia edildiği gibi, din öğretimini ortadan kaldırmak için gerçekleştirilmiş bir hareket olarak değerlendirmek, Tevhid-i Tedrisat'ı ve onu gerçekleştiren Başöğretmen Atatürk'ü anlamamaktır.

Atatürk'ü anlamamaktır. Çünkü O'nun İslâm Dini, Onun Peygamberi ve Onun kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim hakkındaki övgü dolu sözlerinin yanında, din öğretimi konusunda, 1 Mart 1922 tarihinde, T.B.M.M. 'nin üçüncü toplanma yılını açarken şöyle diyordu: "alelittak umum köylüye okumak, yazmak ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafi, tarihi, dini ve ahlaki malumat vermek ve âmâl-i erbaayı öğretmek, maarif programımızın ilk hedefidir.

Efendiler: Bu hedefe vusûl, tarih-i maarifimizde mukaddes bir merhale teşkil edecektir" (8).

Yine O, 31 Ocak 1923'te İzmir'de halka hitaben yaptığı bir konuşmasında, "Bizde ruhbanlık yoktur; hepimiz müsâvîyiz ve dinimizin ahkâmını mütesâvîyen

öğrenmeye mecburuz. Her fert dinini, diyanetini, imanını, öğrenmek için bir yere muhtaçtır; orası da mekteptir" (9) demek suretiyle de, din öğretiminin lüzumuna işaret ettiği gibi; dinin, diyânetin, imanın öğretileceği yerin de mektep olduğunu, din öğretiminin okullarda yapılması gerektiğine işaret ediyordu.

Yine aynı konuşmasında "...her hususta âli meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek lazım ise, dinimizin hakikat-ı felsefyesini tetkik, tetebbu ve telkin kudret-i ilmiyye ve fenniyesine tesahüp edecek güzide ve hakiki ulema-yı kıram dahi yetiştirecek müessesât-ı âliyye mâlik olmalıyız" (10) demek suretiyle de din alanında yüksek düzeyde araştırmalar yapacak yüksek öğretim kurumlarının da gerekli olduğunu belirtiyordu.

Millî sınırlar içerisinde bütün eğitim-öğretim kurumlarının ve faaliyetlerinin tek bir merkezden yönetilmesi ve ülkede birlik ve bütünlüğü sağlayabilmek için bütün okullarda ortak bir programın uygulanması demek olan Tevhîd-i Tedrîsât, Atatürk'ün ifadesiyle " ...milletimizin, memleketimizin dârülrifanlarının (ilim yuvalarının) bir olmasıdır. Bütün memleket evladının, kadın ve erkeğin, aynı surette oradan çıkmasıdır" (11). Bir ülkede eğitim-öğretimde birliğin gerekli olduğunu bilen Atatürk, Tevhîd-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılışından bir sene önce, 1 Mart 1923 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dördüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada şöyle diyordu: "Efendiler! Evlad-ı memleketin müştereken ve mütesaviyen iktisaba mecbur oldukları ulûm ve fûnûn vardır. Âli meslek ve ihtisas erbabının tefrik olunabileceği derecât-ı tahsile kadar terbiye ve tedriste vahdet, hey'et-i ictimaiyemizin terakkisi ve tealisi nokta-i nazarından çok mühimdir. Bu sebeple Şer'iyye Vekaletiyle Maarif Vekaletinin bu hususta tevhîd-i fikir ve mesai eylemesi temenniye şayandır." (12) Yine O, kanunun çıkarılışının üzerinden bir sene daha fazla bir süre geçtikten sonra, 28 Ağustos 1925 tarihinde, İnebolu'da, "Terbiye ve tedrisatı tevhid etmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden mürekkep bir millet yapmağa imkan aramak abesle iştiğal olmaz mıydı?" (13) diyerek, tevhîd-i tedrîsâtın gaye ve önemine işaret ediyordu.

İşte bu yüzden Tevhîd-i Tedrisat'ı, din öğretimini yasaklamak şeklinde anlamak, onu yanlış anlamaktır. Çünkü, 3 Mart 1924 tarihli ve 430 sayılı, toplam 7 maddelik Tevhîd-i Tedrisat Kanunu'nun hiç bir maddesinde, bundan böyle memleketimizde din öğretiminin yasaklandığını veya din öğretiminin Türkiye Cumhuriyeti Devletiyle uyuşamayacağını ihsas ettiren en ufak bir işaret yoktur.

Tam tersine, kanunun 4. maddesi, vatandaşlarımızın dinî görevlerini yerine getirebilmeleri işiyle sorumlu görevlilerin yetişebilmesi için müstakil okullarla, yüksek düzeyde din uzmanları yetiştirmek için de üniversite içinde İlahiyat Fakültesi açılmasını âmidir.

Madde 4- "Maarif Vekaleti, yüksek dîniyat mütehasısları yetiştirmek üzere Dârü'l-Fünûn'da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet, hitabet gibi hidemât-

ı dîniyyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşad edecektir."

Nitekim, kanun maddesinin âmîr hükmü doğrultusunda 1924 yılında 29 adet İmam-Hatip Okulu (14), 1926 yılında da İstanbul Üniversitesi içerisinde bir İlahiyat Fakültesi kurulmuştur. (15) Genel öğretim kurumlarımız içerisinde de zaten mevcut olan din dersleri devam etmiştir.

Kanunun 1. maddesi, Türkiye dahilindeki bütün eğitim-öğretim ve ilmi kurumların bugünkü adıyla Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olduğunu belirtirken; kanununun 2. ve 3. maddeleri de, o zamana kadar Şer'îye ve Evkaf Vekaletince veya bazı özel vakıflar tarafından yönetilen bütün medrese ve mekteplerin, bütçeleriyle birlikte, Millî Eğitim Bakanlığına devredildiğini ve bağlandığını bildirerek, eğitim-öğretimde birliği sağlıyordu. Meselâ bugün ülkemizde halkımızın sosyal güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla faaliyette bulunan Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu ve Bağ-Kur'dan mesela birisini veya hepsini kapatıp, halkımızı tek bir sosyal güvenlik şemsiyesi altında toplayacak yeni bir müessese kurulması, nasıl şu veya bu müesseseyi kapatmak veya halkımızı sosyal güvenlikten mahrum etmek anlamına gelmezse, medreselerin de Millî Eğitim Bakanlığına devredilmesini, tek başına medreselerin kapatılması veya halkımızın dînî eğitim ve öğretimden mahrum edilmesi şeklinde anlaşılamaz.

Kanun çıkıp uygulamaya başlanınca, Büyük Millet Meclisinde ve basınımızda lehte vealeyhte bazı tartışmalar olmakla birlikte, medrese talebeleri veya hocaları tarafından önemli bir tepkiyle karşılanmadı. Uygulamanın kolayca yürütüldüğünü söyleyebiliriz.

Ülkede eğitim-öğretim birliğini sağlamak amacıyla sözkonusu kanunu çıkaran ve uygulayan Türk Hükümeti, aynı tutumu ülkedeki yabancı okullara karşı da gösterme yoluna girdi. Ancak, uygulamada aynı kolaylığın ve başarının elde edilebildiğini söylemek biraz zordur. Bu konu 1927, 1928 ve hatta daha ileriki yıllara kadar problem olmaya devam etmiş, zaman zaman Türkiye ile Amerika ve Fransa gibi diğer ülkelerin arasının açılmasına yol açmıştır. (16)

Kanunun kendi okullarımızdaki uygulaması devam ederken, özellikle Atatürk'ün vefatından sonraki yıllarda, yani 1939-1940'lardan 1948'lere kadar, uygulamada bazı aksaklıklar olmuş, devlet okullarımızda din eğitim ve öğretimine yer verilmemiştir. 1948-1982 yılları arasında ise, genel öğretim kurumlarımız içerisinde "ihtiyarî" veya "isteğe bağlı" olarak yer almıştır. Bu uygulamalar ise eğitim-öğretimimizi, din eğitim-öğretimi açısından, adeta tekrar tevhîd-i tedrîsât öncesine döndürüyordu. Çünkü din öğretiminin okullarımızda yer almadığı dönemlerde yetişen nesillerde dinin ve din eğitiminin gereksiz olduğu düşüncesi oluşuyor; tercihe bırakıldığı dönemlerde ise, bu derslerin önemsiz olduğu yolundaki kanaatlerin meydana gelmesine yahutta geri planlara atılmasına sebep oluyordu.

Sadece din öğretimi açısından gençlerimizin çok far'ı tiplerde ve kafalarda yetişmesine yol açan bu uygulamalara nihayet 1982 yılında son verilmiş ve "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersi, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bütün temel eğitim ve ortaöğretim kurumlarına mecburi bir ders olarak konmak suretiyle, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ruhuna ve Atatürk'ün lâiklik anlayışına uygun hale getirilmiştir.

DİPNOTLAR

- Selçuk Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma-Uygulama Merkezi Başkanlığı'nca düzenlenen ve 3 Mart 1994 tarihinde yapılan, Türkiye'de Lâik Eğitime Geçişin ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 70. Yıldönümü paneline "tebliğ" olarak sunulmuştur.
- 1- Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, cilt: 1-2, İstanbul, Eser Kültür Yayınları, 1977, s. 409-507
 - 2- Necdet Sevinç, Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü, İstanbul, 1992, s. 416
 - 3- Beyza Bilgin-Mualla Selçuk, Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri, Ankara, Akad Yayincılık, 1991, s. 9
 - 4- Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922), Ankara, 1975, s. 73-74
 - 5- Yahya Akyüz, Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940) Ankara, 1978, s. 217-219
 - 6- Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye) Ank. Üniv. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay. 1982, s. 203
 - 7- Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s. 180
 - 8- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt: 1, Ankara, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay. 1989, s. 244-245
 - 9- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt: 2, s. 93-94
 - 10- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt: 2, s. 93-94
 - 11- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt: 2, s. 93-94
 - 12- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt: 1, s. 317-318
 - 13- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt: 2, s. 219-220
 - 14- Gotthard Jaschke, Yeni Türkiye'de İslamlik, Çev. Hayrullah Örs, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1972, s. 75
 - 15- Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Metin Kırıatlı, 2. baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, s. 409
 - 16- Mustafa Ergün, Atatürk Devri Türk Eğitimi, Ankara, Ank. Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yay. , 1982, s.55-61; Seçil Akgün, 'Tevhid-i Tedrisat', Cumhuriyet Döneminde Eğitim, İstanbul, M.E. Bakanlığı Yay. 1983, s. 47-48.